

HAFNER ZOLTÁN

Törőcsik Marival

Amikor pályája alakulásáról kérdezik, mindig a szüleit említi először, mivel tőlük kapta azt az erőt és hitet, amely nélkül nem tudott volna szakmájában megmaradni. Ehhez érdemes azt is tudni, hogy édesapját sok megpróbáltatás érte az életben.

Szüleimnek nehéz élete volt, de nagyon erős emberek voltak, s ez azt hiszem nem csak róluk, de egész nemzedékükről is elmondható. Mi ebből még kaptunk valamit, de hogy mi mit tudunk ebből tovább adni, nem tudom. Apámat 1939-ben vitték el katonának, ott volt a második magyar hadseregben. Emlékszem, anyám minden nap írt neki levelet. Egy nap azt a hírt kaptuk, hogy apám meghalt. Anyám azt mondta, hogy ez nem lehet, s tovább írta leveleit, mi pedig vártuk őt. Negyvenötben aztán meg is jött az amerikaiak hadifogságából. Utána elvitte az ÁVO és újabb hosszú megpróbáltatások következtek. Amikor bevezették az általános iskolai rendszert, ő a magyar mellé az orosz szakot választotta. A tanítói munkájáért többször is kapott különböző hivatalos elismeréseket, ennek ellenére egyszercsak minden indoklás nélkül azonnali hatállyal, fegyelmi úton eltávolították az állásából. Ő iskolaigazgatóként több szegény, tehetséges gyerek továbbtanulását segítette, elintézte, hogy a falu minden évben támogassa egy-egy diák egyetemi, főiskolai tanulmányait. Mikor az egyik ilyen volt tanítványának az édesapját (Kovács Albertnek hívták) kinevezték a vercsepusztai állami gazdaság igazgatójának, ő felajánlotta, hogy felveszi édesapámat kombájnkezelőnek. De a meghurcoltatás ekkor sem ért véget, mert az ávosok ide is utána jöttek: bekötött szemmel vitték el időről időre az újabb kihallgatásokra. Arra akarták rákényszeríteni, vallja be, hogy 1942. március 15-én fasiszta beszédet tartott a faluban, ami ugye azért is képtelenség, mert akkor ő a Don-kanyarban tartózkodott. Mindez persze nem érdekelte őket, fenyegették, megverték, és megtiltották, hogy minderről bárkinek is beszéljen. Apám nem vallott be semmit, szerencsére a zaklatások lassan elmaradtak, idővel már statisztikusként alkalmazták az állami gazdaságban, ám a rehabilitálása elmaradt. Nem sokkal azután, hogy meghalt Sztálin, negyedik gimnazistaként felmentem a parlamentbe, hogy igazságot szerezzek neki. Egy Albrecht nevű elvtárshoz vezettek be (a keresztnevét sajnos már elfelejtettem) és elmondtam neki, hogy apámat hányszor összeverték, megfenyegették, mindent, ő pedig csak ült ott közben szótlánul, nézett és nem válaszolt. Életemben talán ekkor ijedtem meg legjobban. Végül csak annyit mondott: ugye tudja, hogyha egy héttel korábban jön, magát innen elviszik? Naiv voltam, de apámat mégiscsak rehabilitálták ezután. Visszamehetett tanítani, ám ekkorra már olyan beteg volt, hogy rövidesen leszálalékolták. Szüleim az ötvenes évek végén felköltöztek Buda-

pestre, apám pedig a nyugdíja mellett nevelőtanárként dolgozott. Mindezekhez azért azt is hozzá kell tennem, hogy se származásom, se apám úgynevezett „politikai múltja” miatt semmiféle hátrány vagy megkülönböztetés nem ért engem. Volt idő, amikor még tartottam ettől.

Abból sem lett utólag probléma, hogy az angolkisasszonyoknál végezte a tanulmányait?

Nem, nem. Eredetileg évvesztesként kellett volna az első elemi kezdenem. Ám mivel soha nem bírtam egyhelyben maradni, édesapám mint iskolaigazgató elintézte, hogy korábban felvegyenek. A negyedik elemi után azonban ki kellett várni a korosztályomat, hogy az egri angolkisasszonyoknál tanulhassak tovább. Az orsolyák által működtetett internátusba vettek fel egy évvel korábban, és megengedték, hogy kilencévesen jelöltgallérban járjak. Akkoriban még apáca szerettem volna lenni. Az angolkisasszonyokhoz jártam iskolába, viszont az orsolyáknál laktam továbbra is, amelynek nagyon örültem, mert ez az ötvenvalahány fős internátus kevésbé volt szigorú, mint az angolkisasszonyoké. Nagyon szerettem a nevelőimet, máig szívesen emlékszem rájuk, különösen Máter Orsolyára. Ő intézte el, hogy vasárnap kivételével csak egyszer kelljen reggel misére járnunk, ami ugye egy gyerekeknek nagy könnyebbséget jelent. Modern szellemben neveltek bennünket és kirándulni is gyakran eljártunk. Mikor a szerzetesrendeket feloszlatták, Máter Orsolya külföldre került, én pedig szülőfalumban, Pélyen folytattam a tanulmányaimat. Máter Orsolyával egyébként ennek ellenére sem vesztettem el a kapcsolatot. Amikor a *Körhinta* sikeresen szerepelt Cannes-ban és ezt a francia lapok is megírták, írt egy levelet a Nemzetibe. Utána pedig amikor először — igaz, csak civilruhában — hazalátogatható, személyesen is találkoztunk. Az Intercontinentalban, az akkori legelőkelőbb szállodában vacsoráztunk, és én ott is következetesen Máter Orsolyának szólítottam. Szegény félt, nem lesz-e ebből valami baj, de én nagyon élveztem. Azóta is tudunk egymásról, s ha lehet — sajnos igen ritkán — személyesen is találkoztunk.

Úgy tudom eredetileg nem színésznek készült...

Nem, egyáltalán nem. Nagyapámnak ugyan volt a háború előtt egy kis mozija, s én állandóan ott ültem, de hogy színészne legyek, azt el se tudtam képzelni. Tizenhárom éves koromban azonban olvastam egy hirdetést, amelyben gyerekszereplőket kerestek Makk Károly úttörőkről készítendő filmjéhez, és én rögtön könyörögni kezdtem anyámnak, hogy vigyen fel Pestre. Megtanultam — ma se értem — a *Szeptember végé*nt. Bementünk a Filmgyár udvarába, ahol már rengeteg gyerek volt. Kijött valaki, rám nézett, felemelte, jobbra-balra megforgatta a fejemet, aztán csak annyit mondott: nem jó. Elküldött és én többet nem is gondoltam arra, hogy színészne legyek — még azt se tudtam, hogy létezik a főiskola. Zenei pályára készültem, táncolni is szívesen tanultam volna. Ma már talán hihetetlenül hangzik, de akkoriban rendkívül nagy hangterjedelmem volt, a magas C felett még hat hangot ki tudtam énekelni. A békés-tarhosi zeneiskolába és kollégiumba jelentkeztem, amit az ötvenes

évek elején Kodály Zoltán alapított. Az egri Tankerületi Főigazgatóság véletlenül egy héttel későbbre hirdette meg Heves megyében a felvételi időpontját, de ez már csak ott, a helyszínen, Miskolcon derült ki, s mivel sokan voltunk, rögtönöztek egy pótfelvételit. Egy fiút és engem vettek csak fel. Igen ám, de akkorra már elfogytak a kollégiumi férőhelyek, s így egy évvel később kezdhettem volna meg a tanulmányaimat. Nyárra elmentem a tiszai halászházhoz dolgozni, de ahogy közeledett az ősz, olyan türelmetlenség fogott el, hogy mit fogok majd otthon egy évig csinálni, hogy kértem anyámtól pénzt, és beutaztam Egerbe. Elkezdtem a Tankerületi Főigazgatóság szobáit járni, hogy én ebben az egy évben is tanulni szeretnék, Pesten rokonoknál lenne hol laknom, engedjék hát, hogy egy évig tanulhassak valahol. Szeptember elsején, az évnnyitó napján kaptam is egy levelet, hogy felvettek az Alkotmány utcai Közgazdasági Gimnáziumba. Csodálatos tanáraink voltak, mert ez volt régen a Kereskedelmi Akadémia, s még ennek a tanárai tanítottak itt. Elvégeztem az első osztályt, s nem mentem le Békéstarhosra ősszel. Furcsa, de a szüleim soha nem szóltak bele a döntéseimbe.

Harmadik gimnazista voltam, a húsvéti szünidőre utaztam haza, amikor a vonaton egy falumbéli fiú bemutatott egy barátjának, Búzás Pálnak, aki dramaturg szakos hallgató volt a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Akkor tudtam meg, hogy létezik ilyen iskola, biztatott és én jelentkeztem is. Akkor még nem volt kötelező az érettségi. A már nagyon beteg Lehotay Árpád felvételiztetett, roppant kedves volt. Azt mondta, előbb fejezzem be a középiskolát és egy év múlva jöjök vissza. Azt hittem mindezt csak udvariasságból mondja. Nem tudom, Isten megbocsátja-e nekem, hogy mindig akkor jut eszembe, ha nagyon szomorú vagyok. Elmentem a Belvárosi templomba és ott ültem, amíg be nem zárták. Megfogadtam, hogy soha többé nem jelentkezem a főiskolára, mert nincs átütő tehetségem. Nem is jelentkeztem. Egy év múlva aztán véletlenül megint összefutottam Búzás Palival az utcán. Kérdezi, mikor jössz felvételire? Mondom, nem megyek. Erre megfogott, ott rögtön megírtuk a jelentkezésemet és berohant velem a főiskolára. A prózát már lekéstem, ezért csak az operettszakra fogadták el a kérelmemet. Fogalmam se volt, hogyan kell készülni, addig színházba is csak kétszer voltam, mert soha nem volt rá pénzem. Tudtam Csokonaitól *A reményhez*, ami ugye nem egy lánynak való, és Iszakovszkijnak egy némileg dramatizált versét, *A kútnál* a címe, akkoriban mindenki ezzel felvételizett. Én is ezt mondtam el, aztán szóltak, hogy daloljak is valamit, ha már operettszakra jövök. Elénekeltem a *Megyen már a hajnalcsillag lefelét*. Operetteket ugye nem ismertem, még rádiót se nagyon hallgattam. Az újabb meghallgatás előtt elmentem az Erkel Zeneműkiadóba, adtak egy Kálmán Imre albumot és jellemző, hogy mit tanultam meg belőle: Sybilla belépőjét. Igazából ennek is csak az elejét tudtam, amit rögtön közöltem is Gellért Endrével.

Hosszú, félrecsatolt szőke hajjal, sötétkék szoknyában, fehér blúzban kiálltam és elkezdtem: Hejhó, hejhó... Borzasztó volt, nem is kellett végigénekelnem.

A főiskolára hogyan emlékezik? Milyen volt akkoriban az oktatás?

Nem sokat jártam be, mert korán elkezdtem filmezni. Básti Lajost, Sulyok Máriát nagyon szerettük. Aztán Ráday Imrét, aki rendszeresen meghívott bennünket kávézni, vagy Gombaszögi Fridát, aki a viselkedéstant oktatta és beszélt a régi estélyekről, színházi bemutatókról. Ő Miklós Andornak, az Est-lapok tulajdonosának, Magyarország egyik leggazdagabb emberének volt a felesége, így igazán közelről ismerte a letűnt polgári világot. Számomra azonban az igazán meghatározó személyiség a főiskola akkori tanszékvezetője, Gellért Endre volt, aki borzasztó pontosan gondolkozott, sokat foglalkozott velem, és nagyon sokat köszönhetek neki. Volt, hogy fél évig egyetlen Móricz-novellát vett velem, a másodikban pedig egy nagyon intellektuális szöveget, mert féltett, nehogy úgy járjak, mint Soós Imre, aki csak parasztszerepekben kapott lehetőségeket. Hogy főiskolásként korán elkezdhettem a filmezést, nagyrészt szintén Gellért nagyvonalúságának köszönhető, hisz addig első- és másodéveseket soha nem adtak ki a Filmgyárnak. A sematikus magyar filmek után ő is nagyon fontosnak érezte, hogy Fábri Zoltán — az egzisztencialistának bélyegzett Sarkadi Imre írásából — megcsinálhassa a *Körhintát*. Nagy ajándék, hogy részt vehettem az ötvenes évek talán legfontosabb magyar filmjeiben, ugyanakkor ez rossz is volt, hisz emiatt saját közegemben nem tudtam színpadra lépni. Más ugyanis egy főiskolás vizsgaelőadásban először megjelenni a közönség előtt, mint rögtön a Nemzeti Színház legnagyobb színészei között. Velem ez történt, és egyszerűen eltűntem, meg se mertem moccanni mellettük.

1958 őszén a főiskola elvégzése után — a korabeli gyakorlattól eltérően — nem kellett vidéken töltenie egy évet, és a diploma megszerzése nélkül került a Nemzeti Színházba. Úgy tudom, ez is jó részt Gellért pártfogásának volt köszönhető.

Igen, a folyamatos filmezés miatt nem tudtam letenni három vizsgámat és osztálytársaim vizsgaelőadásában sem vehettem részt. Diplomámat huszonnégy évvel később — a főiskola akkori vezetőségének köszönhetően — mégis megkaptam, anélkül, hogy a hiányzó vizsgáimat pótolnom kellett volna... Utólag persze ez nagyon szép, de a sikeres filmszerepek egyáltalán nem könnyítették meg színpadi pályakezdésemet. Emlékszem, amikor főiskolásként a londoni színpadon statisztáltunk, bele kellett kapaszkodnom Garas Dezsőbe, mert ahogy a színpad szélén elhaladtunk, félttem, hogy a zenekari árokba szédülök... Amikor a Nemzetibe kerültem, ősszel egy felújító próbával kezdtünk, s nekem Mészáros Ági szerepét kellett átvennem. Mészároost imádtam, s ebben a szerepében egyszerűen utolérhetetlen volt. Major engem a főiskolán nem tanított, korábban nemigen találkoztam vele, s nagyon félttem tőle. Tudtam, ha elkezd velem ordítani, én sírva fakadok, szó nélkül leteszem a szerepemet és kérem, hogy engedjen el vidékre játszani. Bementem, elkezdtünk próbálni. Egyszer csak szól, hogy jöjjen le. Azt se tudtam hogy támolygok le a színpadról. Valahogy leértem, s mondom, tessék Major elvtárs. — Ide figyeljen Törőcsik. Nem tudok magával mit kez-

deni. Bármit mondok, egyszerűen nem tud semmit. De egészen kivételes ízlésének tudom be, hogy képtelen általános színészi esz-
közökkel élni. Pontosan érez, de semmit sem tud kivitelezni. Ma-
gáról majd szépen leírják, hogy nem jön át a rivaldán. Nem baj,
előbb-utóbb a saját eszközeit is meg fogja találni. Most pedig men-
jen vissza. Ezekért a mondatokért egy egész életre hálás lettem ne-
ki, mert nagyon felszabadító volt a számomra. Nem sokkal ezután,
1959 őszén érkezett Pestre Grigorij Konszkij, a moszkvai Művész
Színház tagja, hogy megrendezze a *Tányát* ami ugyan nem jó darab,
viszont a címszerep egy fiatal színész számára jó tanulási lehetősé-
get kínál. Előzőleg négyszer látta a *Vasvirágot*, és a kedvemért válasz-
totta ezt a darabot. Elkezdtünk próbálni, és ma is hallom, ahogy azt
mondja: „Mari, energicsni, energicsni!” — Ha van valami alapja a
színészetemnek, akkor az a belső energia, amelyre ő vezetett rá. A
premier után Major bevallotta, hogy nem mert Konszkijjal ellenkezni:
„Ha ez az ember nem a nagy orosz hazából jön, maga nem játszott
volna el ezt a szerepet, mert én váltig állítottam, hogy még nem érett
meg erre.” — Konszkij elsősorban pedagógusnak volt nagy, orosz szí-
nészgenerációk sorát nevelte fel. Bulgakovnak és Szolzsenyicinnek is
a barátja volt, kéziratban olvasta műveiket. Emlékszem, beszélt a *Rák-
osztályról* és a *Színházi regényről* — Bombardovot egyébként róla min-
tázta Bulgakov. Nagyon érdekes ember volt, igazán megszerettem.
Kiváló mestereim voltak... Semmiféle erőszakot nem kellett elkövetni
magamon, s ha némi túlzással is, de azt hiszem elmondhatom, hogy
tizenöt év után mertem először feloldítani a színpadon.

De ez a tizenöt év nem lehetett könnyű...

Engem nagyon-nagyon megóvott a környezetem. Részint a tágabb
környezetem, részint a Nemzeti Színház. Ha időnként elküldtek a pá-
lyáról, olyan kollégák és mesterek bíztak bennem és álltak ki mellet-
tem, hogy az mindig megkönnyítette a helyzetemet. Mindig is meg-
osztottam a kritikát, soha nem voltam egyöntetű kedvenc. Egy szí-
nésznek bíznia kell a maga egyszerűségében, abban, ahogy ő lát egy
emberi gesztust, csak ő láthatja úgy, abban, hogy egy másik színész
ugyanazt a mozdulatot már másképp csinálná. Ez persze nagyképűen
is hangozhat, de számomra ez adta azt az alázatot a szakmához, hogy
soha nem gyengébb színészekkel akartam játszani, hanem mindig job-
bakkal. Csak így lehet igazán tanulni és továbblépni.

Interjúkban korábban már elmondta, hogy hosszú éveken át várt és készülődött, mire a színházban is egyértelmű elismerésben lehetett része, ám addigra késő volt már ahhoz, hogy eljátszhassa az ún. nagy klasszikus női szerepeket.

A *Vágóhidak Szent Johannája* volt az első, amikor azt hittem, hogy szakmailag nagyot léptem előre. Nagy bukas volt, estéről estére negyven-ötven ember előtt ment az előadás. Soha nem felejttem, ahogy a műszakiaktól Básti Lajosig ott szurkolt mindenki mellet-
tem, a stúdiósok pedig beültek az első sorokba és a végén mindig vastapssal fogadtak. Ezután volt az, hogy kértem egy modern női szerepet. Ez volt a *Varsói melódia* 1968-ban, ami fércmű talán, ám egy kicsit mégis kiélhettem benne a nőiségemet, és valóban ez vég-
re egy sikeres előadás is volt. Ugye az akkori színházi struktúra nagyon merev volt, nem nyújtott lehetőséget vendégszereplésekre.

Hogy Latinovitscsal, Gábor Miklóssal, vagy Ruttkai Évával játsszak egy színpadon, az ugyanolyan elképzelhetetlennek tűnt, mintha azt kértem volna, hogy Richard Burtonnal játsszak a Broadwayn. Én leg-
többet Major Tamással dolgoztam, aki férfiakban gondolkodott, poli-
tikai tandrámák sorát rendezte, nőkkel nem nagyon tudott mit kezde-
ni. Se Dosztojevszkijt, se Csehovot, se amerikai moderneket nem ját-
szottam a Nemzetiben. Júliát is csak harminchat évesen, de ezt nem
is bánom, mert a Júlia valójában egy férfiszerep, nagyon összetett, s
csak negyvenkét évesen jöttem rá, hogyan is kellett volna eljátszanom.
Ugyanakkor utólag mégis hálás vagyok Majornak, mert az ő „férfias”
gondolkodásmódjának köszönhetően a színészetem egy másfajta
megfogalmazást kapott. Emellett nem szabad elfelejteni, hogy akad-
nak nagyon nagy volumenű színészek, akiknek alig akad az életben
rendező. Nekem meg megadatott Gellért, Major, később pedig Ljubi-
mov, Zsámbéki, Taub, vagy Vasziljev. Filmen pedig olyanokkal dol-
gozhattam, mint Fábri, Jancsó, Makk, vagy Maár Gyula, aki bennem
gondolkodott és a legnagyobb színészi díjaimat köszönhetem neki.
Később több fiatal rendező vizsgafilmjében is szerepelhettem, amit
szintén nagy megtiszteltetésnek érzek.

*Azt mondják, Ön az
egyik legalázatosabb
színész, s óriási a
munkabírása.*

Ez egy szakma, amit meg kell tanulni, és merem remélni, hogy ezt
negyven év múltán meg is tanultam. Ugyanakkor, ha az ember nem
a bukásaiban hisz magában, és nem a sikereiben kérdőjelezi meg
magát, azt én kártékonynak tartom. Én mindig a legnagyobb sike-
reimnél bizonytalanodtam el a legjobban, mert nem tudtam, hogy
van-e, maradt-e még bennem valami. Mindig is elvártam, hogy úgy
kezeljenek, mint húszéves kezdő koromban. Emlékszem, a *Szecsu-
áni jólélek* főpróbáján, monológom közben, épp, mikor egy könny-
csepp folyt le az arcomon, ott, a közönség füle hallatára egyszer
csak felszólt Major: „Hangsúly!” Azt hittem, hogy ott halok meg
rögtön, de végigcsináltam. Én nagyon nehezen megyek ki először
a közönség elé, teljesen összetörtem, sírtam, üvöltöttem, szidtam
Major, hárman fogtak le, mert féltek, hogy ő is meghallja, de nem
érdekelte. Aztán egyszercsak belépett, szeme tele könnyel és azt
mondja: Mari, csak magával lehet színházat csinálni. Egymás nya-
kába borultunk, zokogtam, hogy miért csinálta ezt, miért csinálta
ezt... Van egy másik példa. Amikor Anatolij Vasziljevvel először
ültünk le próbálni. Róla tudni kell, hogy őt már csak a szöveg tisz-
ta, pontos közvetítése foglalkoztatja. Ugyanakkor nem tud magya-
rul. Elém tett egy féloldalas szöveget Dosztojevszkijtől és két óra
negyven percig olvastatta velem. Udvaros Dorottya ült a másik szé-
ken, láttam, hogy a végén már könnybe lábadt szemekkel reszket.
Talán még öt percig bírtam volna, mikor Vasziljev azt mondta,
hogy köszönöm, elég. Másnap ismét leültünk, ugyanezt a szöveget
vettük elő. Kérdezem, honnan? — Ahonnan akarja. — Nem, ahon-
nan maga. — Rábökött egy mondatra, elolvastam, és elsőre megfe-
lelt neki. Kérdezem: miért? Azt mondta: Nézze, tudtam, hogy más-

nál ezt nem tehetem meg. És tudtam, hogy nem volt értelme ide jönnöm, ha ebben most nem győzök. Ha ezt most megérti, mindent megértett. — De tudja, mi kell ahhoz, hogy ezt a két óra negyven percet az ember végigcsinálja? Szerintem ezt egy főiskolással se lehet megtenni.

Gondolom, nem is mindenkinek engedné, hogy ezt megtegye Önnel. Mi van akkor, ha nem jó rendezővel dolgozik, s nem jó darabban szerepel?

Azt hiszem sokat tudok dolgozni, de csakis jókedvből. Halálom, ha valaki engem fegyelmezni akar; nálam a tehetség mértéke az egyetlen fegyelmező erő. Ha tudtam is, hogy az előadás úgy rossz, ahogy van, akkor sem tehettem mást, mint hogy teljes energiával játszom, mert a közönség ezt úgyis megérzi. Őszintén mondom: volt talán három-négy — olykor hozzáteszem: talán öt — estém és néhány pillanatom, amikor olyan koncentrációra voltam képes, hogy nem történhetett más, mint amit én akartam. Ezek azok az esték vagy pillanatok, amikor a színpadon a színész egyszerűen csak *van*, létezik és az idegrendszere minden erőfeszítés nélkül úgy tud működni, hogy nem ő akarja megfogni a közönséget, hanem a közönség indul el őfelé. Mondjuk, ahogy egy gyerek játszik önfeledten és a szülő nem tudja megállni, hogy ne figyelje ki ezt a csodálatos létezést. Mindössze ennyi, de ez akkora nagy dolog, hogy igazán nem panaszkodhatom. A többi meg... Az ember elvégzi a munkáját és reméli, hogy azzal is adott valamit.

Elárulja, hogy melyek voltak ezek a kiemelkedő előadások?

Nem. Azt hiszem, nem kell minden titkot kibeszélni, és nem kell mindent megmagyarázni se. Olykor elég, ha csak megérezzük, megsejtünk bizonyos dolgokat.

Nézőként melyek voltak a nagy színházi élményei?

Nehéz lenne valamennyit felsorolni, ráadásul néhányat közülük talán már meg is mosolyognék. Ugyanígy a mai néző bizonyára ki-nevetné Jászai Marit — ám ha valaki elolvassa a naplóját, rájön, hogy színházról és mesterségről ma sem lehet nála modernebbül gondolkodni. Mindezt talán érdemes előrebocsátani, mielőtt egy vázlatos felsorolásba kezdenék. Gyerekként, kamaszlányként nem igen jutottam el színházba, részben mert vidéki lány voltam, részben mert nem volt rá pénzem. Apám, ha meglátogatott Pesten, néha elvitt egy-egy előadásra. Legnagyobb élményem Mészáros Ági volt, de őt inkább főiskolásként szerettem meg nagyon — a *Nők iskolájában* és az *Úri muriban* egyszerűen utolérhetetlen volt. Először *A szelistyei asszonyokban* láttam őt gimnazistaként az Operett-színházban. Ugyanebben az előadásban volt egy jelenet, amikor egy fűzfá nagy, lelógó ágai mögül váratlanul megjelent bordó ruhában Gábor Miklós mint Mátyás király... Hát lehetett ő utána Hamlet, bárki, nekem ez a pillanata maradt a legtöbb. Aztán főiskolásként láttam Csiky Gergely *Buborékok* című darabját Gellért Endre rendezésében. Itt derült ki számomra, hogy egy megkopott, gyenge darabból is mennyi mindent ki lehet hozni. Aztán voltak még egyéb szép pillanatok, színészi alakítások, amelyek megfogtak,

de az első igazi olyan élményem, amikor egy pillanatra sem zökentem ki az előadásból, az a Tosztogonov által rendezett *Kispolgárok* volt. Szerencsémre láthattam a Taganka Színház szinte minden bemutatóját, Ljubimov próbáira is bejárhattam. Különösen a *Hamletet* (Viszockijjal) és a *Mester és Margaritát* szerettem a társulattól. Brook szintén nagy élményem volt, ahogy a *Lear királyt* és a *Szentivánéji álmot* megrendezte. Emlékszem, a Szentivánéji álom első része úgy fejeződött be, hogy Buberon kap egy nagyon jó hírt Puktól — és akkor a színpadon egyszer csak felzengett az öröm. A boldogságot rendezte meg Brook. Minden elindult, repülni kezdett, én pedig sírva fakadtam, hogy ilyen létezik, hogy ez is lehetséges. Aztán láttam néhány nagyon jó román, cseh és lengyel előadást, Menzellek egy álreneszánsz darabját valamikor a 70-es évek elején, amit a férjemmel az elejétől kezdve végignevettünk. Frenetikus volt. Menzellel később együtt is dolgoztunk; ő is olyan, mintha a testvérem lenne. Nagy élményem volt még, hogy élőben láthattam együtt táncolni Pliceszkaját és Vasziljevét. Mind a kettő a világ csodája. Volt két mozdulat, annyi csak, hogy Pliceszkaja megrándítja a vállát, de abba beleremegtem. Láttam őt még egyszer a TV-ben, a *Carmen*jéből mutattak egy részletet. Egy kis támlátlan székről figyelte a torreádort és tett közben egy apró mozdulatot: akkor értettem meg, hogy miért lehet ölni egy nő miatt. De ezekről az árnyalt dolgokról már nem is igen lehet beszélni...

Saját pályájáról szokott-e mérleget készíteni?

Nem. Mivel életem során elég gyakran költöztem, váltam, s rendszerint egy bőrönddel, alig őriztem meg valamit. Alig van fényképem, nem gyűjtöm a velem kapcsolatos cikkeket, kritikákat; videokazetták sincsenek a szerepeimről. Általában mindent elvesztettem, olyanokat is, amiket ma már szégyellek felsorolni is. Még a Kossuth-díjamat is, de ez megbocsátható, ha hozzáveszem például azt a Picasso-kerámiát, amit Cannes-ban kaptam 1957-ben. És elvesztettem Kondor Béla tizenvalahány rajzát, amelyeket az *Ivan Iljics halálához* készített, csak nem fogadta el őket a könyvkiadó. A Nemzeti Szálloda éttermében rajzolta le őket újra Kondor egy vázlatfüzetbe, és aláírta, hogy mi volt ellenük a kifogás. Hát ezért megbocsátható, hogy a Kossuth-díjat elvesztettem. Később egyébként Gobbi Hilda a Színházmúzeum szervezésekor szerzett egyet valahonnan, amelyet nem sokkal a halála előtt elküldött nekem. De visszatérve a kérdésre: soha nem akartam a múltammal foglalkozni, mindig a jövőm érdekelt. Az, hogy vajon találok-e embert, aki képes és akit képes vagyok inspirálni. Ugyanakkor ahogy öregszem, azt veszem észre, hogy egyre többet gondolok azokra a barátaimra, pályatársaimra, akik már nincsenek közöttünk.

Közeli, több mint húsz évig tartó barátságban volt Pilinszkyvel. Azt hiszem ebben a beszélgetésünkben sem kerülhető meg, hogy legalább néhány szóban összefoglalja a vele kapcsolatos legfontosabb emlékeit.

Sokszor beszéltem már Jánosról, és soha nem tudtam jól elmondani, milyen is volt ő valójában, mit jelentett nekem és a családomnak. Akit az ember szeret, nem kérdez rá, miért szereti, hisz az teljesen magától értetődő a számára. Mindez olyan egyszerű és olyan komplikált, hogy nem is igen megfogalmazható. Nem emlékszem mikor, hol ismerkedtünk meg egymással — egyszercsak lett, és attól kezdve úgy tűnt, mintha mindig is mellettem lett volna. Valószínűleg az ötvenes évek legvégén találkoztunk először, talán a Tánnya idején, nem tudom. A levelekből is kevés dolog derül ki, mert alig maradt meg belőlük valami. Azt is nagyon sajnálom, hogy legalább néhány alkalommal nem vettük fel esti beszélgetéseinket magnetofonra. Ugye a velemi időszakban, 1978–79-ben minden nap együtt voltunk, és ilyenkor a legkevésbé önmagáról beszélt — főként kedvenc szerzőiről, művekről, zenéről, színházról, emberi gesztusokról. Szívesen szavalt, s aki hallotta, tudja milyen fantasztikus élmény őt hallgatni. Ezek az emlékek nagyon elevenek, pontosan érzékelem, cipelem őket, de alkatilag nem vagyok alkalmas arra, hogy felidézzem, továbbadjam őket. Az ő személyes jelenléte az, ami igazán meghatározó volt, s ez így lenne akkor is, ha egyetlen sort sem olvastam volna tőle. A művei alapján kevésbé sejthető, hogy milyen elbűvölő, egészen magas szintű humora volt. Azt hiszem, ritkán nevettem annyit és úgy, mint mellette. Volt, hogy vezetés közben le kellett állnom az autóval, mert nem bírtam tovább, és a hatéves kislányom (akinek Pilinszky volt a keresztapja), ugyanúgy tudta élvezni az előadását, mint én. Akkor volt a legelementárisabb, amikor önmagát mesélte. De hát így is halt meg: a kezelőorvosának és néhány nővérnek mesélte, miket élt át, amikor az intenzív osztályra bevitték. Együtt nevettek, s ő aztán egyszercsak úgy maradt. Amikor az embernek meghal egy közeli hozzátartozója, nem tudja igazán felfogni. És ezen az idő is csak keveset gyógyít. Hiányzik és ez a hiány egyre növekszik, egyre bázikusabbá válik. Ezért sem könnyű róla beszélni. És a temetése... Állami szintről ugye nem kapta meg azt a tiszteletet, ami akkoriban egy nagy költő esetében szokás volt. Vége volt a szertartásnak, épp indulni akartam a rokonok felé, amikor nem egy és nem két ember, hanem az egész gyászoló tömeg egyszerre kezdte énekelni a Himnuszt. Ez akkor ott mindennél többet jelentett. Azóta sem éreztem, hogy a Himnusz ennyire jókor és jó helyen szólalt volna meg.

1989 óta olykor tanít a főiskolán, vagy mostanában Szolnokon. Milyennek látja a diákokat, esélyeiket?

Csak ritkán tudnak rávenni a tanításra. Mindig azt szoktam mondani, hogy engem ma nem vennének fel a főiskolára. Sokkal felkészültebbek, mint mi, s már az első félévben olyan dolgokat tudnak megcsinálni, amit mi meg se mertünk volna próbálni annakidején. Ugyanakkor úgy érzem, aránytalanul nagy felkészültséggel kell jelentkeznünk. Ha én harminchat évesen nem tudtam eljátszani Júliát, hogy döntsem el, hogy jól mondja-e valaki például a Méreg-monológot? De miért is mondaná el jól? Csak rosszul mondhatja el. El-

őbb látom meg, van-e valakiben elég tehetség, ha azt mondom neki, fusson be a színpadra, s mondja azt, „Jé, süt a nap!” Mi még sokkal többet felelőtlenkedhettünk, statisztálni is jártunk a Nemzetibe. Ma a kor sokkal sürgetőbb, mindenki úgy érzi, hogy már a főiskolai évek alatt sikeresnek kell lennie. Árulkodó például, hogy amikor első nap órára mentem, azt kérdezték a hallgatók: Ne tessék haragudni tanárnő, hogy megkérdezzük, de nagyon utálták a társai, amikor elkezdett filmezni? Mondom: nem. Nem akarták elhinni. Úgy érzi, ha nem érnek be időben, később már nem kapnak igazi lehetőséget. Engem tizenöt évig nem fogadtak el színpadon, holott olyanok álltak mögöttem, mint Gellért, Major, Apáthy Imre vagy Várkonyi Zoltán. Mondták, hogy csak tanuljak 'szépen csöndben, aztán majd meglátjuk. Ma már ez teljesen elképzelhetetlen. A jelenlegi feltételek között csak a legjobbak úszhatják meg, hogy ne vesszék el a személyiségüket.

Szent Lator

Török Marinkának

Akkorra már belepék a lepyek

túl az afonján
túl a tetanuszon,
és messze túl szíjeken, sebeken
se tárgy, se test
nyilvánosan
között
se ácsorgás
(behorpadt szentségtartó),
se röpülés

barót,
barátság minolörökre.